

A fordítás hűsége: kísértés vagy ábránd?

Szegedy-Maszák Mihály

Aligha tehet érvényesnek szánt megállapítást Joyce valamelyik művéről olyan olvasó, aki nem több évtizede foglalkozik e szerző munkásságával. Egyedüli mentségem, hogy a fordításnak mint értelmezésnek néhány jellemző vonására igyekszem fényt deríteni, s csak szemléltető példáimat merítem az *Ulysses*ből. Kappanyos András egy évtizednél régebben is jelezte, hogy nem elégíti ki az a magyar változat, amelyet Szentkuthy Miklós készített. Csakis a legnagyobb elismerést érdemli azért, hogy munkatársaival e könyv megújított átköltésére vállalkozott. Példáimat a regény 1974-ben megjelent fordításából kölcsönözöm és nem a Bartos Tibor által átdolgozott későbbi változathoz, noha úgy sejttem, a szöveg már első változatában is bizonyos mértékig két ember munkájának eredménye volt. Általában véve, szerencsésebbnek tartom az újrafordítást a korábbi szöveg módosításánál.

Kappanyos azt írta 1998-ban megjelent tanulmányában: Szentkuthy „a maga művének akarja ezt a könyvet” (Kappanyos 1998, 214). Bírálataival csak árnyalatnyi vitám volna: túlzottan tapintatos volt. Érthető ez, hiszen nagyon kevés szakszerű elemzés készült a magyarra fordított szövegekről, különösen a regényekről, ezért óhatatlanul is kegyeletsértésnek minősülhet, ha valaki még gis arra vállalkozik, hogy mérlegre tegyen egy átköltést, amely hiányosságai ellenére komoly művészi teljesítmény. Georg Goyert német változata 1927-ben úgy jelent meg, mint „vom Verfasser geprüfte Ausgabe” (Joyce 1927), majd átdolgozás után úgy, mint „vom Verfasser geprüfte definitive deutsche Ausgabe” (Joyce 1930), 1957-ben Arno Schmidt mégis azt írta róla, hogy „nagyreszt az eredeti paródiájaként hat”, sőt azt a végkövetkeztetést fogalmazta meg, hogy „Mi németek még nem tudjuk, mi is az *Ulysses*!” (Schmidt 1994, 43, 48). Joyce német nyelvismerete aligha volt elégséges ahhoz, hogy meg tudja becsülni ennek az átköltésnek a minőségét.

Nem azért hibáztatható az *Ulysses* második, Gáspár Endre munkájánál szűk három évtizeddel későbbi magyar átköltése, mert Szentkuthy kisebb író volt Joyce-nál – ezt nem vélném bizonyíthatónak. Amikor a kiváló magyar író leadta munkáját az Európa Kiadónak, a sajnós azóta már elhunyt Osztovits Levente néhányunk előtt ezt mondta: „ - Kiderült, hogy Szentkuthy nem tud angolul.” Hadd idézzem föl azt az ünnepséget, amelyet egykor a magyar PEN Club Robert Graves tiszteletére rendezett a később lebontott Vörösmarty téri épületben. Szentkuthy egy karosszékbe süppedve rendkívül hosszú és részleteiben többnyelvű szöveg fölolvásával köszöntötte a néhány szavas üdvözlésre számító s ezért állva maradó költőt. Nem én voltam az egyetlen a viszonylag kisszámú hallgatóságban, aki nem mindig tudta eldönteni, mikor milyen nyelven hangzottak el a bizonyára nagyon szellemes körmondatok. A lényeg mégsem Joyce és Szentkuthy írói rangjával vagy ez utóbbi nyelvismeretével függ össze – egy kiváló írónak nem okvetlenül kell kifogástalanul beszélnie valamely megtanult nyelven -, hanem az erősen különböző művészi alkatban rejlik. A kétségkívül nagyon eredeti magyar szerzőnek nem az önfegyelem volt a legfőbb jellemző tulajdonsága – szöges ellentétben az *Ulysses* szerzőjével.

Azért is méltánytalan bírálni a szóban forgó fordítást, mert az 1974-ben kiadott magyar változat elkészítője sokkal hátrányosabb helyzetben volt, mint a jelenkori fordítók. Nem ismerte

jól a regény helyszínét. Ezzel magyarázható, hogy például a nyolcadik fejezetben a következő mondatot olvashatjuk Leopold Bloomról: „A Butler-emlékház felől végignézett a Bachelor's Walkon” (Joyce 1974, 184). A regény egyik kiváló ismerője emlékeztet arra, hogy a szóban forgó épület az a ház volt, melyben a George Butler és fiai cég hangszereket árusított. Mivel ez az épület O'Connell emlékművének a közelében állt, a helybeliek „monument house”-ként emlegették (Senn 1984, 25). Nehezebb föladattal kerül szembe a fordító akkor, ha nem egészen bizonyos, hogy a forrásszövegben található szó utaltjának van megfelelője a célkultúrában. „Van ez a szó, hogy fülemüle, és ez a legjobb rá”- mondja magában Bloom (Joyce 1974, 113). Joyce regénye nem fülemülére utal. Megvallom, még abban sem vagyok bizonyos, hogy Dublinban van fülemüle. „There is a word throstle that expressed that” (Joyce 1960, 116). Ha nem csalódom, a „Hadész” fejezetnek ez a mondata az énekesrigónak egy változatát említi. Annyi talán megkockáztatható: a „throstle” ritkább szó, mint a fülemüle. Talán kissé régies is, mert közelebb áll az óangolhoz. Annyit sikerült angol anyanyelvűektől megtudnom, hogy a „throstle” nem általánosan ismert szó. Ebből arra lehet következtetni, hogy a magyar mondat szokványosabb. Szentkuthy átköltéséből hiányzik a nyelv történeti vetülete. A szóban forgó fejezetben a szereplők temetésre mennek kocsival. „A kerekek recsegték-ropogtak a macskaköves úton, és a laza üveg zörgött az ajtókeretekben” (Joyce 1974, 106). Joyce a „crazy glasses” kifejezést használja, melyben a jelző régies nyelvhasználat szerint „törött”-et jelent (Senn 1984, 208).

Az *Ulysses*ben nagyon sok nyelvi réteg érzékelhető. Az átváltás közöttük döntő szerepet játszik a regény hatásában. Szentkuthy szövege ezzel szemben egysíkúnak mondható. Nincs különbség gyakran és ritkán használt nyelvi elemek között. A „Nausicaa” fejezetben szó esik Gerty MacDowell harisnyáiról. Megtudjuk, hogy „there wasn't a brack on them” (Joyce 1960, 468). A magyar változat szerint „egy szem se szaladt le rajta” (Joyce 1974, 447). A „brack” gél szó, amely szinte idegen elem az angol nyelvi környezetben. Foltot jelent (Senn 1984, 172). Több angol anyanyelvűt is megkérdeztem. Olyanokat is, akik irodalomból szereztek doktori címet, sőt irodalommal foglalkoznak. Egyikük sem tudta megmondani, mit jelent ez a szó. Legyen ez az egy példa elég annak szemléltetésére, hogy az *Ulysses* nyelvének némely alkotói a képzett angol anyanyelvű számára is idegenek. Eszményi esetben a fordításnak is hasonló ellenállást kellene éreztetnie az iskolázott olvasóval szemben.

Az ábrázolt tárgyiaság ilyen alkotóelemeinél talán még fontosabb szerepet játszanak olyan összefüggések, amelyek a regény szövegének sokszor meglehetősen távoli részeit kapcsolják össze. Szentkuthy nem rendelkezett szómutatóval. A számítógépek rendkívüli módon megkönnyítik, ám egyszersmind meg is nehezítik a fordító munkáját, hiszen fölvetődik a kérdés: ismétlődésnek kell-e szerepelnie a célszövegben azon a helyen, ahol a forrásszövegben ismétlődés érzékelhető. E kérdést könnyű megfogalmazni, de nehéz megválaszolni, hiszen sok, sőt szinte minden azon múlik, minek az ismétlődését vesszük figyelembe.

Természetesen lehetnek viszonylag egyszerű esetek. Az „Aeolus” fejezetben Lenehan a sajátmaga által fölített mulatságos kérdésre: „Melyik operát nem illik megenni?” - maga adja meg a választ: „ - A *Sevillai*-t. Ha egyszer nincs hozzá se villa, se kanál, se tányér!” A következetlenség kifogásolható, hiszen később, a „Szirének” fejezetben Szentkuthy szó szerint lefordítja a „Kasztília rózsája” címet (Joyce 1974, 164, 361). A „Sevillai” a magyar olvasó számára Rossini operája. Joyce Michael William Balfe (1808-1870) dublini születésű szerzőnek *The Rose of Castille* című 1857-ben bemutatott alkotására utal. Balfe zenéjét kedvelte Joyce, a

Dubliners és a *Finnegans Wake* is utal a műveire. Huszonnyolc operája közül egyet Pesten is játszottak. Ma is számon tartott zeneszerző, olykor előadják műveit, s közülük néhánynak a fölvétele is forgalomban van. A *Kasztília rózsája* Molly Bloom történetének értelmezőjeként is felfogható – a szónak Peirce által használt értelmében –, de ennek igazolása külön tanulmányt igényelne. Ezúttal csak úgy hivatkozom a rá vonatkozó utalásokra, mint egyikre a sok szövegrész közül, amellyel lehet bizonyítani, hogy Szentkuthy szövegéből hiányzanak azok a belső összefüggések, amelyek Joyce regényének szigorú megszerkesztettségét biztosítják.

Az említett opera mellett sok más műalkotásról mondható, hogy nemcsak ismételt szerepel a regényben, de egyúttal a szövegek közöttiség hatását is kelti. Az idézésnek legismertebb megnyilvánulása természetesen az *Odüsszeiára* vonatkoztatás, melynek említésekor érdemes leszögezni, hogy a regény közvetlenül nem kölcsönöz az eposzból, hiszen Joyce nem igazán tudott ógörögül, S. H. Butcher és Andrew Lang 1879-ben kiadott fordítására támaszkodott. A párhuzam sokszor látszólagos, inkább szembeállításról van szó.

A nem angol nyelvű idézeteket a fordítók meg szokták tartani, ami persze fölveti a kérdést, kiknek is készül valamely átköltés. Kappanyos Andrásnak tökéletesen igaza van, amidőn azt állítja: „a legsúlyosabb elméleti dilemma, ha a forrásnyelv közegében a célnyelv töredékei bukkannak fel” (Kappanyos 1998, 215). Szerencsére ez az észrevétel viszonylag kevés szövegre vonatkozik.

Az idézetekhez hasonlóan a tulajdonneveket is át szokás emelni a forrásszövegből a célszövegbe. Az *Ulysses* esetében nem könnyű eldönteni, mi tulajdonnév. Már az első mondatnál föltehető a kérdés, vajon Buck Mulligan első neve nem becézésre vagy csúfolásra vezethető-e vissza. Ha igen, akkor beszélő névről van szó. A szó jelenthet hím állatot – „bak”-ot –, és kevésbé nyilvánvaló módon ficsurat. Az elsőnek a fölismeréséhez az angol nyelvnek viszonylag csekély ismerete is elégséges, a másodikat inkább olyan olvasó ismerheti, aki forgatott tizennyolcadik századi szövegeket (Senn 1984, 201). Mindkettő része a tulajdonságok halmazának, melyet az olvasó Mulliganként értelmez. Megkülönböztetett jelentőségük onnan származik, hogy az általuk jelölt tulajdonságról már az első mondat tudósít. Később sokat megtudunk erről a szereplőről, de ez a név mindvégig jellemének alapvonására utal. Magának Bloomnak a neve minduntalan változtatja a helyzetét, és az átjátszásoknak más nyelven nehéz következetesen érvényt szerezni. A „Kirké” fejezet olyan arcokról tesz említést, amelyek „break blossoming into bloom” (Joyce 1960, 658). A „bimbózva kivirágzanak” (Joyce 1974, 658) sem a hármas betűrímet, sem a főszereplő nevének köznevesítését nem érzékelteti. Talán a magyar olvasó még azt sem okvetlenül ismerheti föl, hogy az „Eumaeus” fejezetben a zenész Arnold Dolmetsch azért is szerepel (Joyce 1960, 741), hogy arra emlékeztessen: ebben a regényben szinte minden nyelvi megnyilatkozás „tolmács”-ot igényel. Dolmetsch régi hangszereket készített és a korhűnek nevezett előadás kezdeményezője volt. Ismeretes, hogy Joyce, Pound s a művészként és művészeti íróként egyaránt ismert Roger Fry is vásárolt tőle hangszert. Nevének ismételt fölütetése a regényben ahhoz a kérdéshez kapcsolódik, az utókornak mennyiben föladata s mennyiben lehetséges a műalkotás keletkezésének a korában érvényes értelmezés, ha úgy tetszik, a történeti összefüggésrendszer újratereztése.

A „Scylla és Charybdis” fejezet magyar változatában található a következő szavak: „Dunlop, a Bíró, mindnyájunk között a legnemesebb római, A. E., Arval, a Kifejezhetetlen Név, egek magasságaiban, K. H., a mesterük, kinek kiléte nem titok a beavatottak előtt” (Joyce 1974, 228). A magyar olvasó aligha értheti a mondat második felét. Miféle beavatottakról is van szó? A

szakirodalom alapján nyilvánvaló a félrefordítás. Dunlop nevét nem értelmező követi, ő nem bíróként tevékenykedett. Az ír származású William Q. Judge (1851-96) az 1875-ben létrehozott *Teozófus Társaság* egyik alapítója volt, Daniel Nicol Dunlop (1896k. - 1915) kortársa, aki az *Irish Theosophist* című folyóiratot szerkesztette. Az Arval szó a teozófus mozgalom vezető szervének a nevéként került be a művelődéstörténetbe, K. H., azaz Koot Hoomi pedig egy másik alapítónak, Helena Petrovna Blavatszkájának (1831-1891) egyik mestere (Gifford 1988, 197). Írorszában a teozófia szorosan összefonódott a függetlenségi törekvással és az irodalommal – Blavatszkája tanai Yeats költészetére is erősen hatottak. Az *Ulysses* lépten nyomon támaszkodik a teozófiára, melyet ugyanúgy iróniával is értelmez, mint több más eszmeiséget, mintegy bizonytalanságban, sőt zavarban hagyva az olvasót. Joyce tudhatott arról, hogy a teozófia történetében a magyarok is szerepet játszottak. Blavatszkája Kőrösi Csoma Sándor munkáira is támaszkodott, s egyik unokatestvérének férje, Vay Ödön báró 1880-ban a Nemzetközi Teozófiai Társulat Főtanácsának a tagja lett. Az 1906-ban megalakult Magyar Teozófiai Társulat két évvel később folyóiratot is indított.

A szövegközöttség olykor egészen apró részletekben is fölismerhető. A „Calypso” fejezetben említődik egy lány ”playing one of these instruments what you call them: dulcimers, I pass” (Joyce 1960, 68). Hihetőleg arra utalnak e szavak, amit Bloom elképzel. Szentkuthy fordítása szerint „Egy lány játszik azon a valamelyik hangszeren, izé, dulcitón. Tovább” (Joyce 1974, 68). A „dulcimer” szerepel Coleridge meglehetősen jól ismert költeményében. ”A damsel with a dulcimer / In a vision once I saw”. A *Kubla Khan* megfelelő részét Szabó Lőrinc így költötte át: „Ismertem egy lányt valaha, / látomás lehetett: / Abesszínia lánya volt, / Abora hegyéről dalolt / s cimbalmot pengetett.” A cimbalmot illetve a ducimer-t nem pengetik, hanem kalapáccsal ütik, de ez a tévedés nem Szentkuthy számlájára írható. A „Proteus” fejezetben Stephen két hölgyet pillant meg. „Numero Egy lelódította lajha ólom bábacuccát, a másik parapléjával holtvizet piszkál” (Joyce 1974, 47). A most készülő fordításban ez a mondat így hangzik: „Numero egy bábatáskáját lóbálta súlyosan, a másik parapléjával böködte a parti homokot.” Ez a változat kétségkívül szerencsésebb a korábinál, de nem tud érvényt szerezni egy apró idézetnek. Joyce a második hölgyről ezt írta: ”the other's gamp poked in the beach” (Joyce 1960, 46). Sarah Gamp és hatalmas esernyője a *Martin Chuzzlewit*ban szerepel. Ami másutt tulajdonnév, az Joyce regényében már köznévvé. Az *Ulysses* megjelenésekor elég sokan fölidézheték magukban Dickens regényének szereplőjét. Talán még manapság is akadnak olvasók, akiknek eszébe jut a kapcsolat a két regény között. Agyafurtabb, kifordított az idézet a „Kirké” fejezetben. Stephen mosolyogva énekel ”to the air of the bloodoath in the *Dusk of the Gods*”: „Hangende Hunger, / Fragende Frau, / Macht uns alle kaput” (Joyce 1960, 667). Szentkuthy megőrzi a német szöveget, de az ő fordításában a hős „a véres eskü dallamára énekel” (Joyce 1974, 641). A rigmus a *Die Walküre* első felvonásának második jelenetét idézi, melyben Siegmund ezt énekli Sieglindének: „Nun weißt du, fragende Frau, / warum ich Friedmund – nicht heiße!” Ezt a részletet vágja össze Joyce a *Götterdämmerung* első felvonásának második jelenetével. A ”bloodoath” nem „véres eskü”, hanem Gunther és Siegfried vérszerződése, a „Blut – Brüderschaft”, mely végső soron valóban mindenki pusztulását idézi elő. Joyce nyilvánvalóan azzal a céllal emlékeztet a tetralógia két egymással egyáltalán nem szomszédos jelenete közötti összefüggésre, hogy saját művében is távoli szövegrészek közötti kapcsolatra figyelmeztessen.

Joggal lehet arra gondolni, hogy a burkolt, rejtett, módosított idézetek többségét még a hozzáértő olvasó is nehezen ismeri föl. A nyitó fejezetben Buck Mulligan így szól: ” - And going forth he met Butterly” (Joyce 1974, 20). „ - És előremenvén látá Butterlyt” (Joyce 1974, 22). Lehetséges, e szavak *Máté evangéliumára*, a huszonhatodik rész hetvenötödik versére utalnak: „És kimenvén onnan, keservesen síra”. ”And he wept out, and wept bitterly.”

Mihez lehet hű egy fordítás? Könnyű volna azt válaszolni, vagy a jelentetthez vagy a jelentőhöz. Szentkuthy sokszor az utóbbi mellett döntött. Az „Aeolus” fejezetben például ez olvasható: „éjkéj – limbóbimbó” (Joyce 1974, 169). Joyce a részlet címével - ”RHYMES AND REASONS” - is figyelmeztet arra, hogy a jelnek mindkét összetevője egyformán fontos. A „tomb womb” szópár (Joyce 1960, 175) - mely alighanem Shakespeare nyolcvanhatodik szonettjére (”Making their tomb the womb wherein they grew?”) utal vissza - végigvonul a regény szövegében. ”Bloom in gloom, looms down.” A „Pénélopé” fejezetnek ez a mondata nyilvánvalóan Odüsszeusz feleségének a szövőszékére utal. A „Bloom a bánat, sóhajt hányat” mondat (Joyce 1974, 676) ékesen bizonyítja, hogy Szentkuthy valóban saját műveként fogta fel az *Ulysses*t. A „Proteus” fejezetben sem gondolt arra, hogy a regény különböző részei egymáshoz tartoznak. „To no end gathered: vainly then released, forth flowing, wending back: loom of the moon” (Joyce 1960, 62). Ebből a mondatból is kimaradt az utalás Pénélopéra: „Értelmetlen összegyűltek, felbomolva hiába hulltak, előrefolyva, visszakanyarodva, párkák pusztá partja” (Joyce 1974, 63). A most készülő fordítás kiküszöbölte ezt a hiányosságot: „Értelmetlen összegyűltek: majd hiába lehulltak, előrelebegve, visszazúdulva: hold szövőszéke.” A „loom – moon – tomb – womb” összefüggés így mintegy helyreállított. Joyce azonban mindig akadályt állít olvasója elé: valahányszor azt hisszük, végre elértük a bizonyosságot, keresztül húzza a számításunkat. A „loom” kétértelmű. Megnagyobbodott vagy köd által homályossá tett körvonalat is jelenthet. Ez a kétértelműség mintha az újabb fordításból is hiányoznék.

Nehéz szívvel azt mondanám: az *Ulysses* meghatározó sajátosságai közül némelyek aligha teremthetők újra a magyar szövegben. Közismert tény, hogy a végződések viszonylagos gazdagsága miatt a magyarban szabadabb lehet a szórend, mint az angolban. A legelső mondat két jelzővel kezdődik: „Stately, plump Buck Mulligan came from the stairhead” (Joyce 1960, 1). Ezt a kissé szokatlan szórendet nehéz átmenni a magyarba. A most készülő fordítás munkatársai az egyik jelzőből határozót formálnak, a másikat pedig az állítmány mögé helyezik át: „Szertartásosan lépett a legfelső fokra a vaskos Buck Mulligan”. ”Nice name he has” - mondja Molly Bloom a „Kalüpszó” fejezetben (Joyce 1960, 78). A Szentkuthy szövegében olvasható „Édes neve van” mondatban nem érzékelhető a rendhagyó szórend (Joyce 1974, 77). Arról csak melleleg tennék említést, hogy számomra megfoghatatlan, miért cserélte ki a fordító ebben a részletben az egykor Magyarországon is olvasott Paul de Kock nevét Paul de Basoche-ra.

Lényegesen súlyosabban esik latba a fordíthatatlanság szempontjából a kórházban játszódozó tizennegyedik fejezet, amelyben egyébként a „womb” szó érthetően meghatározó szerepet játszik, hiszen egy gyermek megszületéséről van szó. Közismert, hogy Joyce itt Malory, Sir Thomas Browne, Bunyan, Pepys, Defoe, Addison, Sir Horace Walpole, Gibbon, Sterne, Goldsmith, Burke, Charles Lamb, Landor, De Quincey, Carlyle, Macaulay, Dickens, Newman, Ruskin, Pater és mások írásmódját csúfolja ki. A gúny tárgyát némely angol olvasó fölismerheti, de nagy kérdés, lehet-e ezeket az írásmódokat utánozni és egyúttal kicsúfolni magyarul.

Milyen olvasónak készül egy kritikainak nevezett fordítás? Lehetséges, hogy ilyen munkában akár arra is föl kell hívni a figyelmet, mikor tévednek Joyce hősei? „- Mendelssohn zsidó volt, és Marx Károly zsidó volt, Mercadante és Spinoza ugyancsak” (Joyce 1974, 426) – vágja a polgártárs fejéhez Bloom a „Küklopsz” fejezetben. Ismét az egymástól távoli részek összefüggése alapján is tudható, hogy a hős összetéveszti Giuseppe Saverio Raffaele Mercadante (1795-1870) olasz zeneszerzőt és Meyerbeert. A „Kalüpszó” fejezet belső magánbeszédének egy mondata igazít el: “Mercadante: seven last words” (Joyce 1960, 101). A „Szirének”-ben már Bloom tévesen emlékszik. „Jézus hét szava a kereszten. Meyerbeer, ez tőle van” - gondolja (Joyce 1974, 361). Ekkor még fölidézi az oratórium címét, de tévesen tulajdonítja Meyerbeernek. Később eszébe jut a szerző neve, ekkor viszont a származását téveszti el. Kell-e jegyzetelni egy regény fordítását? A Penguin kiadó Dickens regényeit is a kötet végén olvasható magyarázatokkal adja az olvasók kezébe. Talán az *Ulysses* magyar fordításánál is lehet ilyen megoldáshoz folyamodni.

Az egyik – még a kiváló Fritz Senn által is terjesztett – tévhit az, hogy e regény fordításánál csak a *Finnegans Wake*-é nehezebb föladat. Henry James *The Wings of the Dove* című regényének néhány éve megjelent magyar változatát emlékezetem szerint Bényei Tamás méltatta az *Élet és Irodalomban*. Nagyon kevés hasonló minőségű fordításról írtak meg, mennyire fogyatékos. Méltánytalan olyanokat bírálni, akik hálátlan és nehéz föladat megoldására vállalkoznak, de szükség volna magyar fordítástörténetre. Talán akkor nemcsak az derülne ki, milyen sok jelentős műnek hiányzik a magyar változata, de az is, mennyire sok a rossz fordítás. Egyetlen hevenyészett példára utalnék: 1984-ben Raymond Queneau egyik regénye *Ikárosz repül* címmel jelent meg. A fordító nem tudta érzékeltetni, hogy már a cím is kétértelmű, hiszen a „vol” szó elrablást is jelent, és ez a regény egy szereplő elrablásáról szól. Kénytelen vagyok arra következtetni, hogy a fordítás hűsége értelmetlen irányelv. Az *Ulysses* korántsem az egyetlen olyan alkotás, mely arra emlékeztet: annyiféle hűségre lehet gondolni, hogy talán ideje félretennünk ezt a szót, ha jelentős irodalmi alkotások fordításáról beszélünk. Nincs végleges értelmezés. Fritz Senn azt állította: „minél *tudományosabb* a kutatásunk, annál inkább el kell riadnunk a tudálékos egyszerűsítéstől” (Senn 1984, 117).

Az *Ulysses* kétségkívül több vonatkozásban is megvilágítja irodalom és fordítás viszonyát. Egyfelől arra emlékeztet, hogy a fordítás elválaszthatatlan az irodalom létezési módjától. Görög eposz hőseit latin fordításban nevezi meg. Angolul beszélő ír szereplőnek a latin miséből vett idézetével kezdődik, ám ez a szöveg maga is héber zsoltár átírása. Nagyrészt olyan nyelvre fordítja le Odüsszeusz történetét, amelyből éppúgy kiérezhető az ír jelleg, mint azokból a hangfölvételekből, amelyeken Joyce a műveiből mond el részleteket. Lehetséges, hogy az *Ulysses* fordítása azért különösen időszerű, mert arra a sajnálatos tényre emlékeztet, hogy a huszonegyedik században minden nyelv idegen nyelvnek bizonyulhat.

Hivatkozások

Gifford, Don (1988) *Ulysses Annotated: Notes for James Joyce's Ulysses*. 2nd ed., rev. and enlarged. Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press.

Joyce, James (1927) *Ulysses*. Basel: Rhein Verlag.

Joyce, James (1930) *Ulysses*. Zürich: Rhein Verlag.

Joyce, James (1960) *Ulysses*. London – Sydney – Toronto: The Bodley Head.

Joyce, James (1974) *Ulysses*. Ford. Szentkuthy Miklós. Budapest: Európa.

Kappanyos András (1998) „Ulysses, a nyughatatlan”, in Kabdebó Lóránt, Kulcsár Szabó Ernő, Kulcsár-Szabó Zoltán, Menyhért Anna (szerk.) *A fordítás és az intertextualitás alakzatai*. Budapest: Anonymus, 203-218.

Schmidt, Arno (1994) *James Joyce – Stanislaus Joyce*. Zürich: Haffmanns.

Senn, Fritz (1984) *Joyce's Dislocations: Essays on Reading as Translation*. Ed. John Paul Riquelme. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.